

Fatih'in yaptığı toprak reformu

Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

Günümüzün aktüel yurt sorunlarının başında geldiğine şüphesiz olmayan toprak reformuna, tarihimizin türlü devirlerinde, ışık tutabilecek verileri ve olayları gerektiği şekilde değerlendirmenin, bugün bu yolda atılacak adımları, izlenecek ve uygulanacak metodu tayin etmesi bakımından büyük önemi bulunduğu aşıkardır. Son yirmi seneden beri gelip geçen yöneticiler ve sorumlular tarafından sözü edilen köylüye ve halka belirli zamanlarda türlü vesilelerle vaad olunan, fakat, bir türlü yerine getirilmeyen toprak reformu sorununun çözümlenmesinde, bu sorunun doğru, pürüzsüz, hakka ve sosyal adalet ilkelerine uygun bir biçime sokulmasında, elbette, yakın ve uzak tarihimizde toprak mülkiyeti, toprak tasarrufu ve kısaca toprak rejiminin nasıl bir seyir takip ettiğinin, keza, aynı suretle, bugün devrin şartlarına ve memleketin gerçek ihtiyaçlarına uymayan adaletsiz durumun, bir yanda topraksız yüz binlerce çiftçi ailesi varken, diğer yanda, ancak son yüzyılda çok defa haksız iktisaplarla, tagallup yolu ile, ya da zaman zaman iyi niyetlerle meydana gelmiş hukuki mevzuatın zorlanması, kötüye kullanılması v.s. yüzünden ve çeşitli yollardan binlerce hektara sahip bir ağaeşraf zümresinin nasıl tekevvün ettiğinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Reform yapılırken de tarihi faktörlerin gözönünde tutulmasının doğru ve sağlam sonuçlar doğrucağı bir gerçektir.

Fatih devrinde toprak mevzuatı

Fatih Sultan Mehmed'in hüküm sürdüğü XV. yüzyıl sonlarına doğru, Osmanlı devletinde toprak mülkiyeti, tasarrufu ve idaresi, bu konuda İslam hukuku esaslarına dayanmakla beraber, örfi hukukun etkileri ve Sultanın mutlak kudreti sahasında bulunuyordu. İslam hukukundaki toprak rejiminin Osmanlı devletinde de belli-başlı üç şekilde, şer'i topraklar, harici topraklar ve miri yani devlete ait topraklar olarak uygulandığı malumdur. Fakat bu uygulamada, toprağın mülkiyeti toprağın mülkiyeti ile tasarrufu sorunlarını birbirinden ayırmak ve bunlara bir de vakıf şeklindeki topraklar meselesini eklemek gerekir. Ancak, bu geniş konunun biz, burada sadece miri toprakları millileştirdiği, devlete malettiği meselesine değinmekle yetineceğiz.

Osmanlı imparatorluğunda toprakların RAKABE denilen yüksek maliyet ve murakabe hakkının genellikle devletin elinde alakonularak, millileştirilmesi yani millete ve devlete mal edilmiş olması toprak mülkiyetinin en önemli yönü idi. Toprağın böyle bir hukuki statüye bağlanması, onu işleyenler için tasarruf şekillerini sınırlandıran bir takım koşulların meydana çıkmasına, ve bu topraklar üzerindeki tasarrufun prensip bakımından sürekli ve irsi bir kiracılık anlaşması şeklini almasına sebep olduğu görülür. Bununla beraber, bu sınırlamalar ve koşullar, uygulamada, serbest ve mutlak toprak mülkiyeti açısından büyük bir tehlike yaratmamakta, ve herşey sanki köylü toprağının gerçek sahibi imiş gibi sürüp gitmektedir. Bu rejimde köylü için tarlasını satmak, hibe ve vasiyet etmek, istediği şekilde kullanmak, istediğini yetiştirmek, toprağı işlemek, ya da işlememek

özgürlüğüne sahip olma hakları bahis konusu olmamakla beraber, toprağın kirası sayılabilecek olan vergisinin toprağın verimine göre üretimden bir pay şeklinde alınmakta olması, kiracılığın sakıncalarını hissedilmez bir hale sokmakta idi.

Kira karşılığı toprağı kullanma

Köylü, genellikle, bir çift öküzle olan ve “çift” denilen işletme bütünlerinden birini devlet namına bu toprağın kiraya verilmesine ve yönetimine memur olan sipahi veya emine (amil), tapu resmi adı altında tanınan bir peşin kira vererek kiralanmış, ve anlaşma şartlarına uymayacak olursa bu toprağın elinden alınmasına razı olmuştur.

Miri topraklar rejiminin anlamı kısaca şudur: Devlet şer’i miras haklarının diğer menkul ve gayrimenkul mülkelere ait mutlak şekildeki tasarruf hükümlerini toprak sorunlarında bir tarafa iterek ve kendi menfaatlerine uygun bir toprak siyasetini izleyerek sosyal bünyede etkili olmak şart ve imkanlarını hazırlamıştır. Devlet gelirinin ana kaynağını meydana getiren sıkı bir murakabeye tabi tutulması için, bu toprakların devlete ait olması prensipi o devirlerde çok işe yarıyordu. Denilebilir ki, miri topraklar rejimi islam dinine özgü bir takım prensiplerin zaruri neticesi olmaktan çok, büyük ve organize bir devletin böyle bir rejime olan ihtiyacının, islami esasların yeni bir izahı ile devrin koşullarına göre tadil, tedvin ve yeniden teşkilinden ibaret bir reform hareketi idi ki, bu hareket Fatih devrinde en geniş bir uygulama sahasını bulduktan sonra, XVI. yüzyılda ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde tam bir hukuki ifadesini bulmuştu.

Fatih’in tedbirleri

Fatih Sultan Mehmed’in, bundan ayrı olarak, türlü yollarla özellikle mülk, ya da vakıf olarak, devletin elinden çıkmış toprakların miriye yani devlete maledilmesi maksadını güden tedbirleri çok geniş bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Bütün mülkler ve vakıflar gözden geçirilerek, o devir tarihçilerinden birine göre, yirmi binden fazla köy ve mezrea sahiplerinin elinden alınmış ve timarlı sipahilere dağıtılmıştır. Bu sayı, bütün memleketteki mülk ve vakıfların aşağı yukarı yüzde 60 - 70’ine tekabül ediyordu. Bilhassa Karamani Mehmed Paşanın sadrazamlığı devrinde, yani Fatih’in saltanatının sonlarına doğru uygulanan bu toprak reformu, çıkarları bozulan bir zümrenin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu. Bu reformdan maksat, zamanın zorunlu kıldığı şartlar gereğince, timarlı sipahi sayısını artırmak. Ve devlet hazinesine yeni gelirler sağlamaktı. Bu reforma karşı olanlar özellikle, Amasya valisi Şehzade Beyazid’in etrafında toplanıyor, diğer Şehzade Karaman valisi Cem’den ise, babasının ve sadrazamın uyguladığı toprak reformunu desteklediği için, yüz çeviriyorlardı ki, Fatih Sultan Mehmed’in ölümünden sonra, meydana çıkan mücadelede bu toprak reformunun da büyük ölçüde etkisi olmuştur, denebilir. O zamanlar mülkiyet ve vakfiyet haklarının kutsallığından ve devlet yöneticilerinin bu haklara tecavüzlerinden söz edenler, aslında özel çıkarlarının davasını yapmakta idiler ve bugün “toprak mülkiyeti hakkının kutsallığı” sloganı ile toprak reformuna karşı çıkanların paralelinde görünüyorlardı.

Fatih'ten sonra reformdan dönüş

Babası gibi ilerici ve reformcu karakter taşımayan II. Beyazid, tahta geçtikten sonra, Fatih'in diğer bir çok rönesans hareketlerini baltaladığı gibi, toprak rejiminde de statukocu bir yol tuttu, mülkiyet ve vakfiyetleri kaldırılan toprakları eski hallerine çevirdi. Bu suretle de reform yüzünden menfaatleri bozulan gerici zümreleri hoşnut bıraktı, dolayısıyla, özel çıkarları korumuş oldu. Diğer yandan da toplum yapısına bir durgunluk ve uyumsuzluk getirdi, devlet hazinesini devrin ihtiyaçlarına göre ayarlamak ve devletin mali, sosyal, askeri-idari potansiyelini artırmak cihetine gitmedi. Son senelerde Fatih'in bu toprak reformu ile yakından ilgilenen Türk ve yabancı tarihçilerin ortaya koyduğu gerçekler üzerinde düşünmek ve bu hareketten bugün bazı ilhamlar ve örnekler almak ve güç kazanmak, her halde, umursanılmıyacak bir nitelikte ve değerde bulunmasa gerektir.